

Marzenna Paszkowska
WPiA UW

Z DZIEJÓW WYDZIAŁU PRAWA CESARSKIEGO UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO (1869-1915)*

Okres dziejów Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1869-1915/1917) jest najmniej zbadany przez historyków polskich i rosyjskich¹. I. Ihnatowicz uzasadnia ten fakt następująco: „W przeciwieństwie do Królewskiego Uniwersytetu sprzed powstania listopadowego i w przeciwieństwie do Szkoły Głównej, Uniwersytet Cesarski traktowany był jako organizm obcy, jako element zaborczej i wrogiej maszyny państwowej, dlatego też w latach niepodległości nie zachęcał badaczy polskich do zajęcia się gruntowną monografią tego okresu uczelni. Dla Rosjan – urzędników Uniwersytetu był obiektem pilnej uwagi, ci wszakże nie pisywali monografii. Dla Rosjan – profesorów, uczonych, był przeważnie miejscem krótkotrwałego pobytu, wybranym zwykle z konieczności lub przyczyn finansowych”². W polskich opracowaniach dotyczących Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (CUW) dominuje opinia, że uczelnia ta nie miała istotnego znaczenia dla rozwoju nauki polskiej. L. Zembrzuski pisze, że „[...] Polacy w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim w ogóle nie byli dopuszczani do egzaminów doktorskich nawet w razie

---

* Artykuł powstał w związku z książką S.I. Michalczenki, *Juridycznej Fakultet Warszawskiego Uniwersytetu 1869-1917. Kratkiy istoriczeskiy очерk*, Briansk 2000, napisaną w Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym im. Akademika I.G. Pstrowskiego w Briansku.

¹ Ogólnie o Uniwersytecie Warszawskim w tym okresie – I. Ihnatowicz, *Uniwersytet Warszawski w latach 1869-1899*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1815-1915*, red. S. Kieniewicz, Warszawa 1979, s. 378-494; H. Kiepuska, *Uniwersytet Warszawski w latach 1899-1915*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu...*, s. 495-564; S. Askenazy, *Uniwersytet Warszawski*, Warszawa 1905; N. Dubrowski, *Oficjalnaja nauka w Carstwie Polskom. Warszawskij Uniwersitet po licznyh wospominanijam i wpieczatlienijam*, Petersburg 1908. Kilka opracowań poświęcono krótkim okresom i osobom z uniwersytetem związanym, problemom lub poszczególnym wydziałom, np.: J. Braun, *Polożenie i ruch organizacyjny młodzieży akademickiej na Uniwersytecie Warszawskim 1890-1904*, Warszawa 1908; I. Ihnatowicz, *Utworzenie Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1869*, Warszawa 1972; L. Zembrzuski, *Cesarski Uniwersytet Warszawski i jego Wydział Lekarski 1905-1915*, Warszawa 1939. Warsztatową trudność przy odtwarzaniu dziejów Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego stanowiło wywiezienie w 1915 roku archiwaliów uczelni do Rosji, skąd w postaci mocno uszczuplonej wróciły po II wojnie światowej do Warszawy, a ta część, która w Warszawie pozostała, spłonęła w 1939 roku (M. Szmit, *Kancelaria i Archiwum Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1869-1915)*, Archeion, t. 61, s. 175-197).

² I. Ihnatowicz, *Dzieje Uniwersytetu...*, s. 378-379.

zakwalifikowania rozpraw naukowych. Mogli się starać o doktoraty, ale na uniwersytetach w cesarstwie, gdzie im również czyniono trudności, o ile ktoś nie posiadał silnej protekcji”³. A I. Ihnatowicz zauważa, że „[...] procent stopni naukowych nadanych Polakom proporcjonalnie nie odpowiada procentowi studentów Polaków, jedynie w przypadku kandydatów jest zbliżony”⁴.

Wydaje się, że bez względu na istnienie wielu negatywnych punktów, chociażby w systemie kształcenia naukowego w CUW, nie należy jednak całkowicie pomniejszać jego roli. Na uczelni tej wykładali przecież dłuższy czas Polacy i przez dłuższy czas wśród studentów przeważali Polacy. W. Sobociński pisze: „W początkowych latach istnienia ów uniwersytet zawdzięczał jeszcze nieco wyższy poziom tym z profesorów Szkoły Głównej, którzy pozostali na katedrach, ale w miarę ich ustępowania zyskał smutną sławę najgorszego z uniwersytetów rosyjskich”⁵.

Wydobycie z zapomnienia tego etapu dziejów Uniwersytetu Warszawskiego stoi nadal przed polskimi badaczami. Podobnie historia Wydziału Prawa CUW nie doczekała się jeszcze w literaturze polskiej ani rosyjskiej całościowego opracowania. Odnotujmy jednak, że w ostatnich latach zarówno w literaturze rosyjskiej, jak i polskiej pojawiają się publikacje dotyczące CUW i jego Wydziału Prawa⁶. Wśród nich: praca S. Michalczenki. Nie stanowi ona pełnej monografii fakultetu prawnego, lecz szkic do dziejów. „Bardziej szczegółowe badania są przed nami” – stwierdza Autor⁷.

Ukazanie dziejów Wydziału Prawa CUW to zadanie niełatwe, wymagające wielokierunkowych badań, takich jak gromadzenie rozproszonych źródeł, analiza monograficzna dorobku pracowników, ich roli w nauce i życiu społecznym, ocena pracy naukowej i dydaktyczno-wychowawczej Wydziału. W rachubę wchodzi jeszcze jeden wzgląd. Historia naszego Wydziału i Uczelni nie daje się sprowadzić do samych dziejów nauki, nauczania i uczenia się. Losy Uniwersytetu, jego kadry, studiującej młodzieży były i są powiązane z historią polityczną narodu i jego stolicy.

Książka Michalczenki składa się z dwóch głównych części. Pierwszą stanowi zarys dziejów Wydziału Prawa CUW w latach 1869-1917, a druga, bardziej rozbudowana – to część źródłowa. Michalczenko bardzo niewiele pisze o Wydziale Prawa w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim i Szkole Głównej. Zresztą pojawiają się tu błędy co do dat. Autor podaje, że Uniwersytet Warszawski został

³ L. Zembruski, *Cesarski Uniwersytet...*, s. 7.

⁴ I. Ihnatowicz, *Dzieje Uniwersytetu...*, s. 496.

⁵ W. Sobociński, *Wydział Prawa Szkoły Głównej Warszawskiej. Jego znaczenie i dorobek*, Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego, t. V, 1964, s. 11-44.

⁶ M.in. A.E. Iwanow, *Wysszaja szkoła w Rossii w XIX- naczale XX w.*, Moskwa 1991; S.I. Michalczenko, *Iz istorii juridycznego fakulteta Warszawskiego uniwersiteta (XIX-naczalo XX wieka)*, [w:] *Rossijskije uniwersitety w XVII-XX wiekach*, Woroneż 1999, s. 71-81; S. Parka [współpraca prof. A. Jakuszew], *Stopnie naukowe w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim (1869-1915)*, <Rozprawy z Dziejów Oświaty>, t. XXXIX, 2000, s. 129-144; E. Tylińska, *Życie codzienne studentów Uniwersytetu w Warszawie (1869-1904)*, <Rozprawy z Dziejów Oświaty>, t. XL, 2000, s. 23-58.

⁷ S.I. Michalczenko, *Juridiczeskij Fakultet...*, s. 6.

utworzony w 1815 i przetrwał do 1830 roku⁸. Jak wiadomo, UW powstał w 1816 roku jako Królewski Uniwersytet Warszawski, z połączenia Szkoły Prawa i Administracji (założonej w 1808 roku) oraz Szkoły Lekarskiej (założonej w 1809 roku). Do zamknięcia Uniwersytetu doszło na wyraźny rozkaz cesarza Mikołaja I, o czym rektor W. Szwejkowski był zmuszony zawiadomić wszystkich profesorów w dniu 19 listopada 1831 roku⁹. W pierwszej części pracy Michalczenko przedstawia chyba najmniej znany okres dziejów Wydziału Prawa: 1914-1919. To dramatyczny etap w historii Uczelni i fakultetu, w którym (czas I wojny światowej) nastąpiła ewakuacja do Rosji. Niestety problematyka ta została właściwie tylko zarysowana na dwóch stronach tekstu. Jest to jednak punkt wyjścia dalszych badań, chociażby w kierunku odtworzenia składu osobowego Wydziału Prawa w latach I wojny i tuż po jej zakończeniu. Interesujący jest też rozdział pracy poświęcony Towarzystwu Historii, Filologii i Prawa¹⁰. Powstanie tej organizacji stanowi ważny i mało znany fragment historii CUW. Działalność Towarzystwa, choć wymaga to bardziej pogłębionych badań, uznałabym za działalność *sensu stricte* naukową. Starania o utworzenie Towarzystwa trwały 20 lat. Ustawa z 1897 roku, będąca podstawą jego działalności, została zatwierdzona w 1900 roku, a pierwsze posiedzenie odbyło się 30 września 1901 roku. Prowadzone cyklicznie wykłady dotyczyły ważnych kwestii, bardzo często miały charakter naukowy.

Niewiele wnosi do naszej ogólnej wiedzy krótki fragment poświęcony studentom na Wydziale Prawa. Są to informacje znane z ogólnych opracowań o Uczelni. Najbardziej rozbudowany rozdział Autor poświęcił prezentacji katedr na Wydziale Prawa. Przedstawił tam skład osobowy każdej z katedr, nie zajął się jednak dorobkiem naukowym pracowników. Uzupełnieniem rozdziału jest zbiór 31 krótkich biogramów profesorów i innych wykładowców związanych z fakultetem, zamieszczony w części źródłowej. Szczególnie ważne są nieznane nam informacje o Rosjanach. Jeżeli chodzi o Polaków pracujących w CUW, to nasza wiedza jest znacznie bogatsza, bowiem Michalczenko w swoich biogramach przedstawia zupełnie podstawowe dane ich dotyczące; biogramy Polaków są znacznie krótsze niż Rosjan. Druga część pracy zawiera 5 załączników: zbiór 31 biogramów wykładowców CUW, tekst ustawy o CUW z 8 czerwca 1869 roku, wykaz przedmiotów wykładanych w roku akademickim 1913/1914, tekst ustawy o Towarzystwie Historii, Filologii i Prawa z 1897 roku oraz program wykładów z historii prawa słowiańskiego ogłoszony przez F.F. Zigla.

Od 1869/1870 roku Szkołę Główną w Warszawie zastąpił czysto rosyjski Cesarski Uniwersytet. Składał się on z czterech wydziałów: Historyczno-Filologicznego, Matematyczno-Fizycznego, Prawa i Medycznego. Nauczanie odbywało się wyłącznie w języku i „duchu rosyjskim”. Polskim uczonym pozostawiono dwa lata

---

⁸ Ibidem, s. 7.

⁹ W. Sobociński, *Wydział Prawa w Uniwersytecie Warszawskim (1816-1831) i w Szkole Głównej (1862-1869)*, [w:] *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1963, s. 57-146.

¹⁰ Oprócz tego Towarzystwa, zresztą powstałego najpóźniej, istniały jeszcze dwa inne: Rosyjskie Towarzystwo Lekarskie (od 1888 roku) i Towarzystwo Przyrodznawcze (od 1888 roku).

na nauczanie się języka rosyjskiego, trzy lata na zdobycie ponownie stopnia doktora w uniwersytetach w głębi Rosji – wszystkie doktoraty polskich czy zagranicznych uczelni uznano za niewystarczające¹¹. I nie wynikało to z dbałości o poziom uniwersytetu, otrzymywali tu bowiem katedry nieraz przeciętni Rosjanie, tylko z tytułem magistra, i nie przeszkadzało to im pełnić funkcji rektora czy dziekana¹². To zarządzenie spowodowało odpływ 40 polskich uczonych do Galicji i Niemiec. Ale natychmiastowa rusyfikacja nie była możliwa. Według ustaleń I. Ihnatowicza polskich samodzielnych pracowników naukowych w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim było w 1870 roku – 36, 1880 roku – 24, 1890 roku – 14, w 1895 roku – 9, w 1910 roku – 1. Częściej utrzymywali się na stanowiskach pomocniczych, i to aż do 1915 roku. Mimo niechęci do nowej uczelni Polacy-studenci dłuższy czas w niej przeważali (w 1870 roku – 91, w 1905 roku – 70,4%)¹³.

Na Wydziale Prawa w roku akademickim 1904/1905 byli zatrudnieni (poza tymczasowym wykładowcą Dydyńskim) sami Rosjanie. Propozycja wysunięta przez rektora przyjęcia w charakterze wykładowcy Karola Lutostańskiego¹⁴ została przez Ministra Oświaty odrzucona. Do odmowy przyczyniło się załączenie w sprawozdaniu z prac prawnika rozprawy w języku polskim.

Wykorzystując informacje zawarte w książce Michalczenki o Rosjanach pracujących w CUW, można opisać katedry na Wydziale Prawa w latach 1869-1915/1917. Spróbuję odpowiedzieć na pytanie: „kto nauczał”, w mniejszym stopniu zajmę się kwestią: „czego i kogo nauczał”. Jest to więc raczej „historia personalna” poszczególnych katedr.

Na Wydziale Prawa, podobnie jak na Lekarskim, dłuższy czas podstawowe katedry zajmowali Polacy. Na fakultecie tym przewidziano 11 katedr (w Rosji 13): Encyklopedii Prawa, Historii Prawa Rosyjskiego, Historii Prawodawstw Słowiańskich, Prawa Rzymskiego, Prawa Państwowego, Prawa Cywilnego, Sądownictwa i Procedury Cywilnej, Prawa Karnego i Procedury Karnej, Prawa Administracyjnego (policyjnego), Prawa Finansowego, Prawa Międzynarodowego, Ekonomii Politycznej i Statystyki¹⁵. W Warszawie nastąpiły pewne odchylenia od norm rosyjskich, brakowało prawa kościelnego (cerkiewnego) i prawa handlowego¹⁶.

---

¹¹ „Było to – jak pisał Aleksander Rembowski w biografii A. Okolskiego, „[...] *curiosum* w dziejach uniwersyteckich XIX w., zmuszające uczonego, uposażonego w 2 doktorskie dyplomy (w Jenie i w Warszawie), znanego z szeregu prac drukowanych w języku polskim i niemieckim, wreszcie profesora od 6 lub 7 lat wykładającego, do szukania trzeciego doktorskiego dyplomu”, za: *Studia z dziejów...*, s. 143.

¹² Przykładem jest tutaj A.L. Błok, który będąc tylko magistrem, pełnił funkcję dziekana Wydziału Prawa w latach 1908-1909.

¹³ I. Ihnatowicz, *Utworzenie...*, s. 12.

¹⁴ Por. K. Lutostański, *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, t. 18, s. 158 (oprac. E. Muszalski); K. Sójka-Zielińska, *Karol Lutostański (1880-1939)*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, R. IX, 2000, z. 2, s. 245-271.

¹⁵ Por. § 16 Ustawy Imperatorskiego Warszawskiego Uniwersytetu, *Sbornik postanowlenij po Ministerstwie Narodnego Proswieszczenija*, t. 4, 1871, s. 1297-1298.

¹⁶ Według programu studiów w roku akademickim 1913/1914 wykładano prawo handlowe i prawo cerkiewne (S.I. Michalczenko, *Juridiczeskij Fakultet...*, s. 112-114).

Katedra Encyklopedii Prawa. W ramach tej Katedry prowadzony był wykład z nauk prawnych i politycznych oraz historii filozofii prawa. W latach 1869-1885 na czele katedry stał Józef Kasznica¹⁷. Jako jedyny z profesorów – Polaków, którzy przeszli ze Szkoły Głównej zachował stanowisko profesora zwyczajnego¹⁸. W 1872 roku obronił pracę doktorską w Uniwersytecie Petersburskim (*O suszczności prawa*)¹⁹. W latach 1876-1885 Kasznica był dziekanem Wydziału Prawa²⁰. Nie pozostawił większych dzieł, ale całość dorobku Kasznicy zasługuje jednak na uwagę²¹. Po powołaniu Kasznicy na Uniwersytet Lwowski Katedra Encyklopedii Prawa nie była obsadzona (1886-1898) i wykłady prowadził F.F. Zigel²², stojący na czele Katedry Prawodawstw Słowiańskich. W 1900 roku w Katedrze pojawili się absolwenci CUW: F.W. Tarnowski²³, E.W. Spektorski²⁴, W.W. Topor-Rabczinski.

Katedra Historii Prawa Rosyjskiego. Zajmowała ważne miejsce w strukturze wydziałów prawa Rosji przedrewolucyjnej. W latach 1869-1872 wykład prowadził

¹⁷ Por. dane biograficzne: *PSB*, t. 12, 1976, s. 205-206 (oprac. B. Leśnodorski).

¹⁸ W 1861 roku Kasznica ubiegał się o Katedrę Prawa Rzymskiego, Filozofii Prawa i Prawa Natury w Krakowie, ale jej nie uzyskał. W 1862 roku wyjechał do Paryża. Tu zetknął się z J.K. Wołowskim, który namówił go do objęcia Katedry Encyklopedii Prawa w Szkole Głównej.

¹⁹ Wcześniej J. Kasznica uzyskał doktorat w Wiedniu na podstawie rozprawy *Recht und Krichenrecht*.

²⁰ „Cieszył się uznaniem władz zwierzchnich, co znalazło wyraz w przyznaniu paru orderów i tytułu rzeczywistego radcy stanu. Lojalność Kasznicy nie była jednak w jego rozumieniu i przyjaćciół sprzeczna ze stanowiskiem narodowym. Umożliwiała prace naukowe i publicystyczne, zapewniała opiekę nad studentami Polakami. Równocześnie środowisko rosyjskie w uniwersytecie nie sprzyjało Kasznicy, co wpłynęło na jego decyzję, uważaną przez niektóre koła za ucieczkę z ważnego posterunku, wyjazdu z Warszawy” (*PSB*, t. 12, s. 205).

²¹ J. Kasznica i F. Kasperek jako badacze zajmujący się filozofią prawa byli zwolennikami poglądów pozytywistycznych. M.in. Kasznica podjął dyskusję z poglądami G. Roszkowskiego (*Kilka uwag z powodu niektórych pism filozoficzno-prawnych wydanych w ostatnich latach*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1874, nr 9, 10, 11, s. 65-67, 73-78, 84-86), który reprezentował tradycyjne przedpozytywistyczne ujęcie filozofii prawa. Wystąpienie Kasznicy ożywiło nieco zainteresowanie filozofią prawa na ziemiach polskich w II połowie XIX wieku.

²² F.F. Zigel (1845-1921) był absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego, gdzie w 1872 roku obronił pracę *Zakonnik Stefana Duszana*. Od 1873 roku w CUW (docent, od 1877 profesor nadzwyczajny, od 1889 profesor zwyczajny, a od 1898 zasłużony profesor w Katedrze Prawodawstw Słowiańskich). W latach 1886-1898 prowadził wykład w Katedrze Encyklopedii Prawa. Zigel był dziekanem Wydziału Prawa w latach 1900-1905 i od 1911 roku.

²³ F.W. Tarnowski (1875-1936) w 1896 roku ukończył CUW. Od 1900 roku pracował na stanowisku docenta w Katedrze Encyklopedii Prawa i w Katedrze Historii Prawa Rosyjskiego. W 1905 roku w Uniwersytecie Petersburskim obronił pracę magisterską z zakresu prawa państwowego. Od 1908 roku pracował w innych uczelniach, m.in. w Petersburgu, Charkowie, a w latach 1920-1936 na emigracji w uniwersytecie w Belgradzie.

²⁴ E.W. Spektorski (1875-1951) w 1897 roku ukończył CUW i pracował w Katedrze Prawa Państwowego i Katedrze Encyklopedii Prawa do 1911 roku. W 1911 roku obronił pracę magisterską z zakresu prawa państwowego; w 1917 roku w Uniwersytecie Moskiewskim pracę doktorską też z zakresu prawa państwowego. Od 1911 roku pracował w Uniwersytecie Św. Włodzimierza i Uniwersytecie Kijowskim, a od 1920 na emigracji: uniwersytet w Pradze, w Belgradzie; przebywał też we Włoszech i USA.

N.I. Chlebnikow²⁵, a następnie D. Samokwasow²⁶. Był on z wykształcenia prawnikiem, ale główny przedmiot jego zainteresowania stanowiła archeologia. W 1878 roku w CUW obronił pracę doktorską (*Istorija ruskogo prava*, t. 1: *Nauka političeskogo byta drevniruskich Słowian*). Recenzentami tej rozprawy byli: Antoni Białecki i F.F. Zigel²⁷. Była to jedyna obrona rozprawy doktorskiej z nauk prawnych w Warszawie w latach 1869-1915²⁸. Następcami Samokwasowa w katedrze byli: F.I. Leontowicz²⁹, F.W. Tarnowski, P.W. Wierchowski³⁰, J. Malinowski³¹.

Katedra Historii Prawodawstw Słowiańskich. Została wprowadzona ustawą o szkolnictwie wyższym z 1863 roku we wszystkich uczelniach rosyjskich, ale po 1884 roku tylko CUW miał tę Katedrę jako jedyną w całej Rosji. W latach 1869-1872 Katedra nie była obsadzona. Od 1873 roku na okres 47 lat na jej czele stanął F.F. Zigel. Wykładał on przez te lata praktycznie historię wszystkich państw Europy Zachodniej, jak i południowej. Tekst jego wykładów był wielokrotnie publikowany³². Należy podkreślić, że Zigel cieszył się uznaniem wśród sławistów w Rosji i za granicą, wielokrotnie wyjeżdżał z wykładami do państw europejskich, jak i do Stanów Zjednoczonych.

Katedra Prawa Rzymskiego. W przedrewolucyjnej Rosji Katedra ta tradycyjnie zajmowała ważne miejsce. Prawo rzymskie było wykładane przez dwa lata, zarówno historia prawa rzymskiego, jak i dogmatyka. Przez 40 lat, począwszy od

---

²⁵ N.I. Chlebnikow (1840-1880) był absolwentem Uniwersytetu Moskiewskiego, gdzie obronił pracę magisterską z historii prawa; w 1872 roku w Uniwersytecie Św. Włodzimierza obronił pracę doktorską z zakresu prawa państwowego. W CUW pracował w latach 1869-1877 (docent, profesor nadzwyczajny w Katedrze Prawa Państwowego).

²⁶ D.J. Samokwasow (1843-1911) ukończył Uniwersytet Petersburski. W 1873 roku obronił w Uniwersytecie Św. Włodzimierza pracę magisterską z historii prawa. Od 1873 roku pracował w CUW (docent, od 1873 profesor nadzwyczajny, od 1883 profesor zwyczajny w Katedrze Historii Prawa Rosyjskiego). W latach 1887-1892 był dziekanem Wydziału Prawa. Od 1892 pracował w Moskiewskim Archiwum Ministerstwa Sprawiedliwości, a od 1894 roku profesor Uniwersytetu Moskiewskiego.

²⁷ S.I. Michalczenko, *Juridiczeskij Fakultiet...*, s. 41.

²⁸ S. Parka, *Stopnie naukowe...*, s. 145.

²⁹ F.I. Leontowicz (1833-1910) był absolwentem Uniwersytetu Św. Włodzimierza. W 1868 roku obronił pracę doktorską z zakresu prawa państwowego w Noworosyjskim Uniwersytecie. W latach 1892-1902 profesor w Katedrze Historii Prawa Rosyjskiego CUW. W latach 1900-1902 pierwszy przewodniczący Towarzystwa Historii, Filologii i Prawa przy CUW. „Jeden z twórców nauki historii prawa rosyjskiego, włączył do niej historię prawa Wielkiego Księstwa litewskiego” (S.I. Michalczenko, *Juridiczeskij Fakultiet...*, s. 75).

³⁰ P.W. Wierchowski (ur. 1879) był absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego i Petersburskiej Akademii Duchownej. W 1909 roku obronił pracę z zakresu prawa cerkiewnego. Od 1909 roku pracował w CUW (docent, profesor nadzwyczajny, od 1913 roku profesor zwyczajny w Katedrze Historii Prawa Państwowego, wykładał też proces karny). W 1917 roku w Rostowie obronił pracę doktorską z zakresu prawa cerkiewnego.

³¹ I.A. Malinowski (1868-1932) ukończył Uniwersytet Św. Włodzimierza. W 1913 roku obronił rozprawę doktorską z zakresu prawa państwowego i rozpoczął pracę w CUW (profesor nadzwyczajny, od 1914 roku profesor zwyczajny, wykładał również historię Rosji dla studentów Wydziału Prawa).

³² M.in. F.F. Zigel, *Istorija sławianskich zakonodatelstw do X w.*, Warszawa 1891-1892.

1869 roku, na czele tej Katedry stał Teodor Dydyński³³. Uzyskał on trzy doktoraty: uniwersytetu w Heidelbergu³⁴, Szkoły Głównej i Uniwersytetu Petersburskiego. Na początku lat siedemdziesiątych był dziekanem Wydziału Prawa. Dydyński równoległe z wykładem prawa rzymskiego prowadził kurs prawa obowiązującego w guberniach litewskiej, łotewskiej i estońskiej. „Na katedrze uniwersyteckiej wytrwał do 1909 roku, kiedy zastąpił go Rosjanin, Wasyl Synajski, zresztą uczony dużej miary, reprezentant nowej szkoły badań nad najdawniejszym prawem rzymskim, ze społeczeństwem polskim niemający nic wspólnego”³⁵. W Katedrze tej byli i inni Rosjanie: cywilista I.N. Trepicyn³⁶, B.W. Czredin. Z osobą tego ostatniego wiążą się wyjątkowe wydarzenia w CUW. Aby objąć obowiązki docenta CUW, należało jako minimum zdać egzaminy magisterskie³⁷. W tym celu dla kandydata praw Czredina w ciągu tygodnia (8-13 maja 1873 roku) zorganizowano egzaminy z prawa rzymskiego, prawa cywilnego i postępowania cywilnego. Przedstawił on także pracę pisemną z zakresu prawa rzymskiego i 13 maja na tym samym posiedzeniu Rady Wydziału, na którym zdawał egzaminy, został powołany na docenta w Katedrze Prawa Rzymskiego.

Katedra Prawa Państwowego. Według ustawy o Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim przedmiot prawo państwowe powinien obejmować: teorię prawa państwowego, prawo państwowe ważniejszych krajów Europy i rosyjskie prawo państwowe. Pierwszym wykładowcą w tej Katedrze w latach 1869-1877 był N.I. Chlebnikow, a jego następcą A.L. Błok³⁸, który na 30 lat związał się z CUW. Opinie o nim nie były najlepsze: „Wydział Prawny cieszył się szczególną opieką władz politycznych i policyjnych, ściągano nań wykładowców nie bacząc na ich kwalifikacje, toteż często były to postacie nieciekawe, na przykład zaciekle antypolski szowinista Aleksander L. Błok”³⁹. Po śmierci Błoka katedrę objął absolwent

³³ Dane biograficzne: *PSB*, t. 6, s. 48, (oprac. S. Borowski); J. Kodrębski, *Teodor Dydyński (1836-1921)*, ZNUŁ 1968, z. 59, s. 135-149; J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce w XIX wieku*, Łódź 1990, s. 199-216.

³⁴ „W Heidelbergu studiowało wielu profesorów warszawskiego Wydziału Prawa, poza Dydyńskim doktoraty uzyskało jeszcze pięciu z nich: Miklaszewski, Okęcki, Józefowicz, Białecki i Oczipowski (J. Kodrębski, *Prawo rzymskie...*, s. 200).

³⁵ *Ibidem*, s. 213; W.I. Synajski (1876-1949) był specjalistą prawa cywilnego. W CUW pracował w latach 1909-1911.

³⁶ I.N. Trepicyn (ur. 1868) ukończył Uniwersytet Św. Włodzimierza, a pracę magisterską obronił w uniwersytecie w Kazaniu w 1903 roku z historii prawa cywilnego. Od 1903 roku w CUW (docent, profesor nadzwyczajny, od 1908 – profesor zwyczajny w Katedrze Prawa Cywilnego, w latach 1910-1913 rektor uniwersytetu). Od 1915 roku przeszedł do Uniwersytetu Petersburskiego.

³⁷ Według ustawy z 1869 roku stopnie i tytuły naukowe można było uzyskiwać w określonym porządku i w określonych terminach. Kandydat po roku mógł zdobyć tytuł magistra, a magister po roku stopień doktora (§ 113).

³⁸ A.L. Błok (1852-1909) był absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego. Od 1878 roku rozpoczął pracę w CUW (docent, od 1880 profesor nadzwyczajny, od 1905 roku profesor zwyczajny w Katedrze Prawa Państwowego, w latach 1908-1909 dziekan Wydziału Prawa). W 1880 roku obronił pracę magisterską w Uniwersytecie Moskiewskim.

³⁹ *Historia Nauki Polskiej*, t. 4, cz. 1-2, Wrocław 1987, s. 398. „[...] za zadanie swojej działalności profesorskiej stawiał systematyczne poniżanie w oczach swoich słuchaczy i wprost obrzy-

Uniwersytetu Moskiewskiego W.A. Sawalski⁴⁰. Był on autorem dwutomowego *Kursu gosudarstwiennogo prawa*⁴¹.

Katedra Prawa Cywilnego, Sądownictwa i Procedury Cywilnej. W Cesarzkim Uniwersytecie Warszawskim formalnie zajęcia z prawa cywilnego materialnego i procesu cywilnego były prowadzone w ramach jednej katedry, ale przez dwóch profesorów specjalistów. W latach 1869-1896 prawo cywilne wykładał Władysław Holewiński⁴². Przede wszystkim prezentował on Kodeks Napoleona, a przepisy tomu X Zводу Praw w mniejszym stopniu⁴³. Był absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego, gdzie obronił pracę magisterską i doktorską⁴⁴. Pracę naukową skutecznie łączył z praktyką⁴⁵. Dwukrotnie (1872/1873 i 1877/1878) był dziekanem Wydziału Prawa. „Wykłady jego, współcześnie wysoko cenione zarówno za treść jak i formę, były w tym okresie ośrodkiem studiów na Wydziale Prawa”⁴⁶. Od 1896 do 1903 roku wykład prowadził A.G. Gusakow⁴⁷, a od 1903 absolwent Uniwersytetu Kijowskiego Trepicyn. Jeżeli chodzi o wykład z procedury cywilnej i sądownictwa początkowo prowadził go I.I. Chwalibog, potem, w latach 1870-1887, specjalista prawa administracyjnego, Antoni Okolski⁴⁸. Od 1887 roku przez 15 lat procedurę cywilną wykładał D.I. Azarewicz⁴⁹, po nim Trepicyn, W.I. Synajski i M.I. Mitinino.

Katedra Prawa Karnego i Procedury Karnej. Podobnie jak w cywilistyce formalnie wykłady z prawa karnego i procesu karnego były prowadzone w ramach jednej katedry, ale z dwoma profesorami specjalistami. Prawo karne materialne w latach 1869-1892 wykładał Stanisław Budziński⁵⁰. „Działalność profesorska Bu-

---

dzanie im wszelakich najcelniejszych instytucji i najdostojniejszych myślicieli prawno-politycznych zginęłego Zachodu” – pisał jeden ze studentów uczęszczających na zajęcia prowadzone przez A.L. Błoka (*Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego...*, s. 540).

⁴⁰ W.A. Sawalski (1873-1915) był absolwentem Uniwersytetu Moskiewskiego i tam obronił pracę magisterską. Od 1909 roku pracował w CUW jako profesor nadzwyczajny.

⁴¹ Warszawa 1912-1913.

⁴² Dane biograficzne: *PSB*, t. 9, s. 582-583 (oprac. J. Litwin); W. Warkalło, *Władysław Holewiński*, *Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego*, t. V, 1964, z. 2, s. 83-92.

⁴³ S.I. Michalczenko, *Juridiczeskij Fakultet...*, s. 58.

⁴⁴ Stopień magistra uzyskał w 1861 roku na podstawie pracy o stosunkach majątkowych między małżonkami w razie niezawarcia umowy przedślubnej; stopień doktora prawa cywilnego otrzymał w 1872 roku w Uniwersytecie Petersburskim na podstawie rozprawy o źródłach i pochodzeniu zobowiązań.

⁴⁵ M.in. w latach 1876-1896 zajmował stanowisko przewodniczącego Departamentu Warszawskiej Izby Sądowej.

⁴⁶ *PSB*, t. 9, s. 583.

⁴⁷ A.G. Gusakow (ur. 1857) był absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego. W latach 1897-1902 pracował na stanowisku profesora nadzwyczajnego CUW.

⁴⁸ Dane biograficzne: *PSB*, t. 23, s. 672-676 (oprac. W. Sobociński).

⁴⁹ D.I. Azarewicz (ur. 1848) był doktorem prawa rzymskiego. Od 1887 roku pracował w CUW.

⁵⁰ Dane biograficzne: *PSB*, t. 3, s. 102-103 (oprac. T. Turkowski); I. Andrejew, Z. Zdrójkowski, *Nauka prawa karnego w środowisku warszawskim w dobie Szkoły Głównej*, *Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego*, t. V, 1964, z. 2, s. 93-103; K. Sójka-Zielińska, *Kartka z dziejów polskiej myśli prawno-karnej XIX wieku. Projekt kodeksu karnego S. Budzińskiego*, <Studia Iuridica>, t. XXX, 1991, s. 171-183.

dzińskiego (do roku 1892) zapisała się w pamięci słuchaczy wykładem jasnym, głębokim, opartym na najnowszych zdobyczach nauki i badaniach profesora⁵¹. Następca jego był W.W. Jesipow⁵². Związał się on z CUW na 24 lata (1893-1917), ale nie zrobił doktoratu. Pełnił funkcję redaktora „Warszawskiego Dniownika”. Wiele czasu poświęcił na wydanie historii CUW⁵³. Wykład z procesu karnego do 1895 roku prowadził Walenty Miklaszewski⁵⁴. Do 1875 roku przedstawiał on nie tylko założenia reformy 1864 roku, ale i obowiązujące na terytorium Królestwa Polskiego procedury austriacką i pruską. W latach 1881-1883 pracował w Katedrze tej na stanowisku „priwat-docenta” doktor prawa z Uniwersytetu Dorpackiego F.W. Hrehorowicz⁵⁵, który prowadził wykład z więziennictwa. Następca Miklaszewskiego był G.W. Demczenko⁵⁶, a po nim specjaliści z procesu karnego nie było i wykład prowadzili Jesipow i Wierchowski.

Katedra Prawa Administracyjnego⁵⁷. W latach 1869-1897 na jej czele stał A. Okolski. Podobnie jak Dydyński miał trzy doktoraty: uniwersytetu w Heidelbergu, Szkoły Głównej i Uniwersytetu Petersburskiego. Po śmierci Okolskiego przez pewien czas Katedra nie była obsadzona. W latach 1900-1906 wykład prowadził A.W. Gorbunow⁵⁸, a następnie W.A. Hahen⁵⁹. Z jego osobą związane jest faktyczne przemianowanie przedmiotu z prawa policyjnego na prawo administracyjne w Rosji⁶⁰. Oprócz tego podstawowego wykładu Hahen prowadził „spekurs” z historii administracji.

Katedra Prawa Finansowego. W latach 1870-1873 wykład prowadził magister ekonomii politycznej Uniwersytetu Petersburskiego I.I. Iwanjukow⁶¹. Jego następcą

⁵¹ I. Andrejew, Z. Zdrójkowski, *Nauka prawa...*, s. 102.

⁵² W.W. Jesipow (ur. 1867) był absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego. Od 1893 roku profesor nadzwyczajny, od 1904 roku profesor zwyczajny CUW.

⁵³ W 1919 roku z okazji 50-lecia CUW Jesipow przygotowywał historię uczelni, ale w efekcie powstało kilka zarysów biograficznych profesorów – por. S.I. Michalczenko, *Juridiczeskij Fakultet...*, s. 3.

⁵⁴ Dane biograficzne: *PSB*, t. 21, s. 66-68 (oprac. W. Sobociński); S. Kalinowski, *Karnicy Wydziału Prawa*, [w:] *Nauka prawa na odrodzonym Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 1991, s. 101-113.

⁵⁵ F.W. Hrehorowicz (ur. 1848) obronił pracę magisterską i doktorską w Uniwersytecie w Dorpacie. W CUW w latach 1897-1906.

⁵⁶ G.W. Demczenko (1869-1958) był absolwentem Uniwersytetu Św. Włodzimierza. W latach 1897-1906 w CUW.

⁵⁷ W Europie Zachodniej w I połowie XIX wieku tradycyjna policystyka zaczęła stopniowo przeobrażać się w naukę prawa administracyjnego. W Rosji podobny proces był opóźniony z górą o pół wieku, skoro jeszcze w 1910 roku wybitny administratywista, Iwan Tarasow wydał podręcznik *Wykład z prawa policyjnego*.

⁵⁸ A.W. Gorbunow (ur. 1867) ukończył Uniwersytet Moskiewski. W latach 1900-1906 docent w Katedrze Prawa Administracyjnego CUW.

⁵⁹ W.A. Hahen (ur. 1874) w 1908 roku obronił pracę magisterską, a w 1913 pracę doktorską z zakresu prawa administracyjnego. Od 1910 w CUW.

⁶⁰ W.A. Hahen był autorem kursu prawa administracyjnego (wyd. 1, Rostów 1916; wyd. 2, Rostów 1919).

⁶¹ I.I. Iwanjukow (1844-1912) był absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego i tam w 1870 roku obronił pracę magisterską z ekonomii politycznej i statystyki. W latach 1870-1873 pracował w CUW (docent, profesor nadzwyczajny w Katedrze Prawa Finansowego).

był Polak, absolwent Szkoły Głównej Michał Szymanowski⁶²; miał dwa doktoraty: uniwersytetu w Heidelbergu i uniwersytetu w Charkowie. W latach 1885-1907 wykład prowadzili F.K. Gorb-Romaszkiewicz⁶³ i A.A. Wiłkow⁶⁴.

Katedra Prawa Międzynarodowego. W latach 1869-1887 na czele stał Polak, absolwent uniwersytetu w Heidelbergu Antoni Białecki⁶⁵. Doktorat z prawa otrzymał w Uniwersytecie Petersburskim⁶⁶. Jeszcze pracując w Szkole Głównej dokonał tłumaczenia *Encyklopedii umiejętności politycznych* R. Mola⁶⁷. Jego następcami byli: W.N. Aleksandrienko⁶⁸ i W.A. Owczinnikow.

Katedra Ekonomii Politycznej i Statystyki. Na podstawie ustawy o szkolnictwie wyższym Katedrę tę przeniesiono z Wydziału Historyczno-Filologicznego na Wydział Prawa. Pierwszym wykładowcą w tej Katedrze został Michał Szymanowski, a w 1870 roku przyjęto drugiego specjalistę G.F. Simonienkę⁶⁹. Od 1873 roku, po obronie pracy doktorskiej stał się on jedynym profesorem ekonomii politycznej i statystyki. Wobec ogromu materiału Simonienko wielokrotnie postulował rozdział kursu, ale tak się nie stało. Dla pracy Wydziału Prawa wielką zasługą Simonienki⁷⁰ było szerokie wprowadzenie zajęć praktycznych, które nazywał on „konwersatoriami”, „lekcjami-biesiadami”. Jego następcą był A.F. Obarczenko.

Oprócz wymienionych dyscyplin studenci Wydziału Prawa mieli dodatkowe wykłady z następujących przedmiotów: historia powszechna⁷¹ i historia Rosji, języki

---

⁶² M. Szymanowski (1831-1889) ukończył Wydział Prawa Szkoły Głównej. Od 1869 roku pracował w CUW (docent w Katedrze Ekonomii Politycznej i Statystyki, od 1873 w Katedrze Prawa Finansowego).

⁶³ F.K. Gorb-Romaszkiewicz (1857-1907) był absolwentem Uniwersytetu w Charkowie. W latach 1886-1907 pracował w CUW (docent, od 1892 profesor nadzwyczajny, od 1901 roku profesor zwyczajny w Katedrze Prawa Finansowego, w latach 1905-1907 dziekan Wydziału Prawa).

⁶⁴ A.A. Wiłkow (1872-1958) ukończył Uniwersytet Moskiewski i od 1910 roku pracował w CUW. Od 1920 roku przebywał na emigracji w Królestwie Serbii i w Czechosłowacji.

⁶⁵ Dane biograficzne: *PSB*, t. 2, s. 5, (oprac. A. Moraczewski).

⁶⁶ Na podstawie rozprawy o znaczeniu prawa międzynarodowego (1872).

⁶⁷ Warszawa, t. 1-2, 1864-1865.

⁶⁸ N.W. Aleksandrienko (1861-1909) ukończył Uniwersytet Petersburski. Pracę doktorską obronił w Uniwersytecie Moskiewskim. Od 1888 roku pracował w CUW (od 1899 roku profesor zwyczajny).

⁶⁹ G.F. Simonienko (1839-1905) ukończył Uniwersytet Moskiewski w 1862 roku, a w 1872 obronił pracę doktorską z ekonomii politycznej i statystyki. Od 1870 roku rozpoczął pracę w CUW (profesor nadzwyczajny, od 1872 roku profesor zwyczajny, a od 1895 zasłużony profesor Katedry Ekonomii Politycznej i Statystyki, w latach 1892-1900 był dziekanem Wydziału Prawa).

⁷⁰ Simonienko nie cieszył się najlepszą opinią, a świadczy o tym następujący cytat: „[...] skrajny reakcjonista, długoletni po Polakach dziekan wydziału, przewodniczący warszawskiego Komitetu Statystycznego, wslawiony fałszerstwami statystycznymi Królestwa w duchu potrzeb caratu” (*Historia Nauki Polskiej*, s. 398).

⁷¹ Zajęcia z historii powszechnej prowadził historyk i prawnik A. Pawiński (1840-1896) – por. dane biograficzne: *PSB*, t. 26, s. 407-417 (oprac. J. Bardach). „Wykłady jego cieszyły się powodzeniem ze względu na ich poziom i piękną formę. Kursowe wykłady były obowiązkowe również dla studentów prawa, toteż skupiały licznych słuchaczy. Tematyka ich obejmowała dzieje Rzymu i historię wieków średnich. Przez pewien czas wykladał też historię ustroju Anglii oraz historię Słowian nadbałtyckich. Pawiński pierwszy wprowadził na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim zajęcia seminaryjne” – cyt. za *PSB*, s. 409-410.

obce i język rosyjski, medycyna sądowa, psychiatria sądowa, logika i filozofia. Prowadzili je specjaliści z Wydziału Historyczno-Filologicznego i Wydziału Lekarskiego.

Mimo małych szans uzyskania pracy na państwowych posadach Wydział Prawa cieszył się bez mała takim samym powodzeniem u Polaków, jak Lekarski, choć działalność jego absolwentów rozmięła się nieraz z otrzymanym wykształceniem. Kariery uniwersyteckie na prawie zrobili karniści Aleksander Mogilnicki (późniejszy sędzia Sądu Najwyższego i sekretarz Komisji Kodyfikacyjnej RP), Adam Ettinger, Stanisław Bukowiecki (po wojnie minister sprawiedliwości), Edmund Krzymuski, Ludwik Romański, ekonomista i wydawca „Ekonomisty” Stefan Dzielwulski, historyk prawa Stefan Ehrenkreutz, ekonomista Edward Strasburger, cywiliści Karol Lutostański (zarazem redaktor czasopisma „Themis Polska”), Dominik Anc, Henryk Konic, Waław Makowski, Józef Siemieński, Henryk Świątkowski. Wielu pociągnęła praktyka zawodowa i działalność społeczna czy polityczna. Należeli do nich m.in. Stanisław Koszutski, Norbert Barlicki, Kazimierz Puchewicz, Józef Dąbrowski, Franciszek Nowodworski, Kazimierz Rudnicki, Adolf Suligowski, Kazimierz Natanson, Leon Supiński, Eugeniusz Śmiarowski. Prawo w Warszawie kończyli również wybitni polscy historycy i profesorowie uniwersyteccy, jak: Szymon Askenazy, Janusz Soliński, Marcei Handelsman, Władysław Smoliński, Władysław Konopczyński, Adam Stebelski, Stanisław Słoński. Kilku działało na niwie literatury: Zenon Przesmycki, Cezary Jellenta, Zenon Rygier, Eustachy Czekalski, Kazimierz Zalewski, Waław Ropowicz, Jan Lemański. W ruch wydawniczy zaangażowali się Emil Wydel, Józef Wolff, w ruch pedagogiczny Konrad Prószyński, Jan Władysław Dawid.

Mam nadzieję, że właściwa, odpowiednio rozbudowana i pogłębiona oraz należycie udokumentowana historia Wydziału Prawa w latach 1869-1915/1917 powstanie w najbliższej przyszłości. Przed nami ciągle rysują się nowe kierunki badań nad dziejami Wydziału Prawa i jego katedr. Istnieje potrzeba prac o tematyce ograniczonej, np. o dziejach jednego z przedmiotów nauczania lub jednego profesora, losach młodzieży uniwersyteckiej. Należy też wskazać na konieczność badań porównawczych z organizacją uniwersyteckich studiów prawnych za granicą (zwłaszcza w Niemczech, Rosji i Francji).